

מניפי העומר, את מועדו המדויק ביחס למחזור שבע השבתות, בין ביכורי שעורים לביכורי חטים:

וספרתם לכם שבע שבתות תמימות מיום הביאכמה את העומר התנופה תספורו עד ממחרת השבת השביעית תספורו חמשים יום והביאותמה מנחה חדשה ליהוה ממושבותיכמה חלות לחם חמץ חדש בכורים ליהוה לחם חטים שתים חלות לחם שני עשרונים סולת תהיה החלה האחת והביאום ראשי המטות לשבטי ישראל ויקריבו אחר עולת הבוקר ... ברובע היום יקריבו את עולת הבכורים ... והניפו הכוהנים אותמה תנופה על לחם הבכורים לכוהנים יהיו ואכלום בחצר הפנימית עם הלחם הבכורים ואחר יואכלו כול העם לחם חדש אביבות ומלילות והיה היום הזה להמה מקרא קודש חוקת עולם לדורותם כול מלאכת עבודה לוא יעשו בו חג שבועות הוא וחג בכורים לזכרון לעולם.²

בעת העתיקה כונה חג השבועות 'חג החמישים'. בספר טוביה נאמר למשל על העלייה לרגל: 'בחג החמישים הוא חג קדש לשבעה שבועות'.³ הכינוי הזה נזכר גם בספר מקבים ב (יב, לב), ב'קדמוניות היהודים' (יג, 252) וב'מלחמות היהודים' א (עמ' 253). בברית החדשה החג מוכר בשם 'פנטקוסט' (יום החמישים ביוונית), והוא מיוחס ליום שבו נחה רוח הקודש על השליחים בירושלים, ומתואר בזיקה לחידוש הברית בספר 'מעשה השליחים'.⁴ במדרש הארץ-ישראלי הקדום החג נזכר בזיקה למלאכים ולמסורת המרכבה הקשורה במעמד סיני: 'שירד הקב"ה בסיני בעשרים ושנים אלף כתות של מלאכי השרת. ד"א: רכב אלהים רבתים אלפי שנאן אדני במ סיני בקדש (תה' סח, יח), מלמד שירד עם הקב"ה עשרים ושנים אלף מרכבות וכל מרכבה ומרכבה כמראה שראה יחזקאל'.⁵

הקשר בין חג השבועות למעמד סיני ולמסורת המרכבה שב ועולה בכמה מסורות. במסורת היהודית-הנוצרית הקדומה הוא נזכר בהקשר של קבלת התורה מידי מלאכים. סטפנוס, ראשון המרטירים הנוצרים שנרגם למוות בירושלים, פנה בלשון תוכחה לכוהן הגדול בשנות ה-30 של המאה הראשונה לספירה: 'אתם שקבלתם את התורה באמצעות מלאכים' (מעשה השליחים ז, 53). הקשר לחזון המרכבה ולעולם הכרובים והמלאכים מופיע כבר קודם, במסורת המיסטית הקדומה המצויה במגילות מדבר יהודה, מסורת הנוגעת לרעיון חידוש ברית סיני המוזכר בדברי הימים ב' (טו, י-טו): 'בחודש השלישי לשנת חמש-עשרה למלכות אסא (ראשית האלף הראשון לפנה"ס) נקבצו בירושלים ובאו בברית לדרוש את ה' ולהישבע לה' בקול גדול'.

המסורת הקבלית המיוסדת על מסורות עתיקות והקוראת לעצמה 'דברים חדשים עתיקים' מייחסת לחג את מועד ברית הכלולות שנכרתה בין הקב"ה לשכינה, מועד הידוע בכינויו 'תיקון ליל שבועות', שעניינו התקנת הכלה לקראת כלולותיה. מסורת זו מיוסדת על תיאור ברית סיני כברית נישואים בין האל לכנסת ישראל, ועל זיקתה של ברית זו לתיאורי האהבה והחתונה

2 מגילת המקדש, מהדרת אלישע קימרון, באר שבע וירושלים 1996, טורים 18-19, עמ' 28-29. ראו נאה, תשנ"ב.

3 ספר טוביה, נוסח קצר, א 6-8; ב, 1.

4 הברית החדשה, מעשה השליחים ב, 1-4.

5 פסיקתא דרב כהנא, 'בחודש השלישי', ק"ז ע"ב; וראו ליברמן, ש', תשנ"א.

בשיר השירים, שנאמר לדברי התנאים במעמד סיני.⁶ רבי עקיבא מכנה את השיר שנאמר במעמד סיני 'קודש קודשים': 'שאינן כל העולם כולו כדאי כיום שניתן בו שיר השירים לישראל. שכל הכתובים קודש ושיר השירים קודש קודשים' (משנה, יד' ג, ה). מסורת תנאים רואה במעמד סיני ובמתן תורה את יום הכלולות בין החתן נותן התורה ובין כנסת ישראל כלתו: 'ה' מסיני בא לקבל את ישראל כחתן זה שהוא יוצא לקראת כלה' (מכילתא דרבי ישמעאל, פרשת בחודש השלישי, פרשה ג); "ביום חתונתו" זה סיני חתונו היו, שנאמר וקידשתם היום ומחר, "וביום שמחת לבו" זה מתן תורה שנאמר ויתן אל משה ככלותו וגו' ככלתו כתיב' (במ"ד יב, ח); 'צאינה וראנה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו. "ביום חתונתו" זה זמן מתן תורה "וביום שמחת לבו" זה בנין בית המקדש' (תע' ד, ח).

והנה, מטעמים שיתבררו להלן, העדיפו בעלי המשנה להבליע מסורות עתיקות אלה ולטשטש את הקשר בין חג השבועות ליום מתן תורה, לגילוי המרכבה, ליום העדות והשבועה וליום חידוש הברית, החלים במחצית החודש השלישי. בדורות הראשונים שלאחר החורבן דחקו חכמים את מסורת השבועות והבריתות לתהום הנשייה, ובוויכוח עם הצדוקים על מועד החג קבעו את תחילת ספירת שבעת השבועות ממוצאי יום טוב ראשון של חג הפסח, במקום ספירת שבע שבתות ממחרת השבת שאחרי תום שבוע הפסח.

הם גם ביכרו לעבור בשתיקה על מסורות כוהניות מיסטיות הקשורות בשבועה, בברית, במעבר בברית ובחידוש הברית, במתן תורה ובגילוי אלוהי במעמד סיני, במלאכים ובמסורת המרכבה. כמו שנייוכח, התנאים השכיחו במכוון מכלול עשיר זה של זיכרונות ומטענים אסוציאטיביים, מחקו את השם 'חג שבועות' הקשור בשבועה ובספירה שביעונית מחושבת מראש והעדיפו על פניו את השם חסר ההקשר 'עצרת'. ההתייחסות למצוות הבאת ביכורים בחג צומצמה לשורות ספורות במשנה במסכת ביכורים (הנמצאת בסדר זרעים, ולא בסדר מועד כשאר המועדים), ואף לא יוחד דיון לקציר חטים, הנכרך עם דיני ביכורי הפירות השייכים לחודש השביעי. חכמים אף לא כתבו גמרא על משנה זו ולא ייחדו להג שום מנהג. דיונים במרכבת הכרובים ובעולם המלאכים נעדרים מהמשנה, ואת המסורות הקשורות לחג השבועות בזיקה לחזון המרכבה ולמלאכים הפכו בעלי המשנה למסורת סוד אסורה כשקבעו, 'אינן דורשין במרכבה' ו'אינן מפטירין במרכבה'. יתר על כן, את המסורות הכתובות הדנות במרכבה, הקשורה לקודש הקודשים, ואת המסורות המרחיבות על 'מרכבות השמים', הקשורות ללוח המשמרות במקדש, החשיבו חכמים לספרים חיצוניים שנאסרו לקרוא בהם. דומה שהעדרו הבולט של חג השבועות מזיכרונם של חכמים ואי רצונם לדון בו בתור חג מתן תורה וחג המעבר בברית, בתור חג התורה שבכתב וחג המרכבה, בתור יום העדות, החג ששומרים המלאכים, חג המנחה החדשה, תנופת עולת הביכורים הקשורה בספירת שבע שבתות ו'מקרא קודש חוקת עולם לדורותם ... חג שבועות הוא וחג בכורים לזכרון עולם' (מגילת המקדש, לעיל) – דומה שכל אלה קשורים בעובדה שבמסורות כוהניות שנכתבו לפני הספירה, אלה שנמצאו במגילות מדבר יהודה ובספרות החיצונית המקבילה להן, נודע לחג השבועות, המכונה גם חג השבועים במגילת המשמרות, מקום מרכזי כחג חידוש הברית, ששומרים אותו המלאכים בשמים (היובלים ו, יח) והכהנים בארץ.

רעיון חידוש הברית בחודש השלישי עולה מספר היובלים שנכתב במאה השנייה לפנה"ס, בהקשר של הברית שנכרתה עם נח בחודש השלישי בתום המבול: 'את קשתו נתן בענן לאות ברית עולם ... על כן הוקם ויכתב בלוחות השמים כי יעשו את חג השבועות בחודש הזה פעם

6 שיר השירים רבה פ"א, ב.

בשנה לחדש את הברית בכל שנה ושנה: ויעש כל החג הזה בשמים מיום הבריאה עד ימי נוח' (היובלים ו, טז-יז). בנוסח המקביל שבספר בראשית (ט, טז-יז) לא נזכר כל תאריך במעמד הזה ולא נזכר חידוש הברית. מלבד ברית זו בתום המבול בספר בראשית מופיעה הקשת בענן רק בחזון יחזקאל, שאף הוא שייך למסורת הבריתות בחודש השלישי כפי שיתבאר להלן. זו הסיבה שספר היובלים מכנה את חג השבועות חג חידוש הברית: 'כי יעשו את חג השבועות בחודש הזה פעם בשנה לחדש את הברית בכל שנה ושנה'. עוד הוא מכונה יום העדות ויום קודש (היובלים ו, יב, לו-לז) ומשנה חג (שם, ו, כא).

חג השבועות הוא החג הנודע בספר היובלים בתור מועד חידוש הבריתות הקודמות שנכרתו במועד הזה: מלבד ברית הקשת בענן שנכרתה עם נח מוזכרת גם הברית בין הבתרים שנכרתה עם אברהם במחצית החודש השלישי (היובלים יד, י). כורתי הברית הם המלאכים, כדברי מלאך הפנים בספר היובלים: 'וביום ההוא [=בחצי החודש השלישי] כרתנו ברית את אברהם כברית אשר כרתנו בחודש ההוא את נוח ויחדש אברהם את החג ואת החוקה לו עד עולם' (היובלים יד, יח-כ). בספר היובלים מופיעות עוד מסורות רבות מחיי האבות המלמדות על זיקה לבריתות ולמלאכים כורתי הברית בחודש השלישי (טו א-טו; טז יג-יד).

לוח שמי או לוח ירחי? המחלוקת בין כוהני בית צדוק לכוהני בית חשמונאי

ככל אחד משבעת מועדי ה', חג השבועות הוא צומת של זיכרון ונשייה, קנון וצנזורה, זיכרון הגמוני וזיכרון חלופי, הנחלה והשכחה. החג קשור במאבק על הזיכרון. הוא שזור בתמורות ההיסטוריה מהעת העתיקה ועד ימינו וקשור בפולמוסים ובמחלוקות שמיעטו לתת את הדעת על מהותם והעדיפו לעבור עליהם בשתיקה.

ההיסטוריה של חג השבועות הנעלם קשורה בשתי מחלוקות בשלהי העת העתיקה: מחלוקת בין כוהני בית צדוק וכוהני בית חשמונאי במחצית השנייה של המאה השנייה לפנה"ס ובעשורים הראשונים של המאה הראשונה לפנה"ס ומחלוקת הצדוקים והפרושים במאה הראשונה לפני ואחרי הספירה.

הכוהנים לבית צדוק ייחסו לחג השבועות מעמד מקודש ומרכזי העולה בקנה אחד עם כינויו בספר היובלים, במגילת המקדש, במגילת המשמרות, בתיאור מתן תורה שבמגילות, בלוח שבראש אגרת 'מקצת מעשי התורה' ובפתיחת 'סרך היחד' – כולם חיבורים מהמאות האחרונות שלפני חורבן המקדש.⁷ לעומתם החכמים שפעלו במאות הראשונות שאחרי חורבן הבית השני וכוננו סדר חדש המבוסס על ריבונות אנושית וחירות פרשנית ביקשו להשכיח את המסורות התלויות בחג כוהני זה, חג הברית והעדות, השבועה והמעבר בברית, חג המלאכים והמרכבה, חגם של הכוהנים בני צדוק וחג העלייה לרגל למקדש, במאות הראשונות אחרי חורבן המקדש, חורבן שהיה כרוך באופן בלתי נמנע בביטול עבודת הקודש ובדחיקת מסורת הכהונה הפולחנית והמיסטית. מסורת זו היתה כולה כתובה בתורה שבכתב ובהרחבותיה במגילות מדבר יהודה, שכולן בלי יוצא מן הכלל הן כתבי קודש, ורבות מהן קשורות לכוהנים לבית צדוק ולכני בריתם המלאכים.

כוהני בית צדוק היו שושלת הכהונה הגדולה שכינה בקודש על פי ההיסטוריוגרפיה

7 ראו אליאור, תשס"ג, עמ' 142-161. על חג שבועות כחג חידוש הברית במקדש ראו וינפלד, תשמ"ו, עמ'

המקראית כמעט אלף שנה, מימי אהרן הכהן ועד שנת 175 לפנה"ס. במסורת חכמים הם ידועים בשם 'צדוקים' ו'בייתוסים'; בספרות ההלניסטית הם מכונים 'בית חוניו', על שם חוניו בן שמעון השלישי, הכהן האחרון מבני צדוק שכהן במקדש בירושלים; ובכתביהם שנמצאו במגילות מדבר יהודה הם מכונים 'הכהנים לבית צדוק ואנשי בריתם', על שם צדוק בן אחיטוב הכהן, 'ראשון מבני פנחס', שכהן בירושלים בימי דוד, כנזכר באפוקריפון יהושע במגילות מדבר יהודה; בשלהי ימי בית ראשון הם מכונים 'בני צדוק הכהנים', בעקבות דברי הנביא הכהן יחזקאל: 'לכוהנים שמרי משמרת המזבח המה בני צדוק הקרבים מבני לוי אל ה' לשרתו' (יח' מ, מו; מג, יט; מד, טו; מח, יא). צדוק בן אחיטוב שימש ככהונה בימי דוד (שמ"ב ח, יז; טו, כד-כט) והוא אשר משח את שלמה למלך (מל"א א, לד; לט-מה). ייחוסו נמשך מאהרן הכהן אבי הכהונה הגדולה (עז' ז, ב-ה; נחמ' יא, יא; דה"א טז, לט). צאצאיו כיהנו במקדש שלמה עד לימי שריה, כוהן הראש בגלות יהויכין (מל"א ד, ב; כה, יח-כ; דה"א ה, כט-לד; לח; ט, יא; דה"ב לא, י). צאצאיהם, בני נכדו של שריה, יהושע בן יהוצדק, כיהנו בבית שני מימי שיבת ציון ועד ימי אנטיוכוס אפיפאנס מבית סלווקוס, שכבש את ירושלים בשנת 175 לפנה"ס והריח את הכהן הגדול חוניו בן שמעון, אחרון כוהני בית צדוק. עשר שנים קודם לכן, בשנת 185 לפנה"ס, כתב שמעון בן יהושע בן סירא בעל ספר בן סירא בשיר תהילה לאל: 'הודו לבונה עירו ומקדשו כי לעולם חסדו ... הודו לבוחר בבני צדוק לכהן כי לעולם חסדו' (גא, כז-כט).⁸

הפולמוס בין כוהני בית צדוק לחכמים בעניין מועד קציר עומר השעורים ומועד קציר חיטים בחג השבועות התלוי בו, נודע בתור המחלוקת שבין צדוקים לפרושים. אולם קדמה לו המחלוקת העזה בין כוהני בית צדוק המורחים שהחזיקו בלוח שמשי ובין כוהני בית חשמונאי המדיחים, שהחזיקו בלוח ירחי ותפסו את מקומם במשך מאה ועשרים שנה, ממחצית המאה השנייה לפנה"ס ועד לזמנו של הורדוס, בשליש האחרון של המאה הראשונה לפנה"ס. מהות המחלוקת האלה, הקשורות לחג השבועות, חג חידוש הברית ומועד ברכת הכהנים, למחלוקת על לוח השבתות הקבוע לעומת לוח החודשים המשתנה ולמחלוקת על מועדי הקציר – זו אינה נידונה בדרך כלל, הן בשל הסבך ההיסטורי הכרוך במחלוקות הללו, הן בשל התפיסה האנכרוניסטית הרווחת הקוראת את ההיסטוריה העתיקה רק מבעד למסורת חז"ל והן בשל מאבקים על זיכרון ונשייה שהתחוללו במשך הדורות, מהעת העתיקה ועד ימינו.

המחלוקת על חג השבועות, על שמו ועל מועדו, כמו גם על המצוות התלויות בו והזיכרונות הקשורים בו קשורה בפולמוס הנוקב על לוח השנה – המאבק על הסמכות לקבוע את הלוח ועל העיקרון שעל פיו יחושב. בנוסח המסורה של התורה שנערך על ידי חכמים אחרי חורבן המקדש אין מספר קבוע לימי השנה ולא לימי החודש, אין יום קבוע הקשור בתאריך ידוע מראש לשבעת מועדי ה' ואין מועד ידוע לחג השבועות. לעומת זאת בנוסחים מקבילים קדומים של התורה שנמצאו במגילות מדבר יהודה, נוסחים שנכתבו על ידי 'הכהנים לבית צדוק ואנשי בריתם', היה לחג השבועות מועד קבוע, ידוע ומחושב מראש – הוא חל תמיד ביום ראשון, טו בחודש השלישי, שבע שבתות בדיוק אחרי יום הינף העומר, שחל תמיד 'ממחרת השבת', ביום ראשון שלאחר הפסח, כו בחודש הראשון. ההבדל בין שתי ההשקפות נבע מההבדל בין שני הלוחות שעליהם ניטש המאבק: לוח השבתות השמשי של כוהני בית צדוק ואנשי בריתם במקדש, שהיה בן 364 ימים – ולכן בן 52 שבועות בדיוק, לעומת לוח החודשים הירחי שהחיל בית סלווקוס, שחכמים אימצוהו בגלגול שונה אחרי החורבן. על פי המסורת שבה אחזו הכהנים לבית צדוק, הלוח נודע מפני המלאכים לחנוך בן ירד, השביעי בדורות האדם (בר' ה,

8 מהדורת מ"צ סגל, ספר בן סירא השלם, ירושלים תשל"ב.

כא-כד; היובלים ד, טז-כה; חנוך א, עב-פב) ונקשר במאורעות הכתובים בספר בראשית ובספר היובלים. על פי בית צדוק תחילתה של השנה בא בניסן – היום הראשון בחודש הראשון (שמ' יב, ב) – שחל תמיד ביום רביעי, יום בריאת המאורות, והיה גם יום השוויון של האביב ויום הקמת המשכן (שמ' מ, ב), וממנו נבעו שאר המועדים המציינים את מחזורי השביתה משעבוד, שהמקרא מכנה אותם 'מועדי ה' מקראי קודש', ובמגילות הם מכונים 'מועדי דרור'. מועדים אלה היו קשורים זה בזה במחזוריים שביעוניים מקודשים המכונים את הברית: היום השביעי בשבוע; שבעת המועדים החלים כולם בשבעת החודשים הראשונים של השנה; השמיטות והיובלים החלים בשנה השביעית ובשנה הארבעים ותשע לאחר שבעה מחזורי שמיטות. בספר ויקרא נקרא המחזור השביעוני הזה מועדי ה' מקראי קודש: 'אלה מועדי ה' מקראי קודש אשר תקראו אותם כמועדים' (וי' כג, ד); במגילות הוא מכונה מועדי דרור: 'שבועי קודש בתכונמה ... מועדי כבוד בתעודותמה ושבחות ארץ במחלקותמה ומועדי דרור דרורי נצח'.⁹

שבעת המועדים, בצירוף מחזורי השמיטות והיובלים הכרוכים בהם, קשורים במצוות שנודעו בברית או בשבועה אשר נכרתה כמחצית החודש השלישי בחג השבועות – הוא מעמד סיני. תיאור לוח השבתות שקבעו כותבי אגרת 'מקצת מעשי התורה', שנמצאה בקומראן, כולל התייחסות מפורשת לתאריך חג השבועות בדיון בתאריכי השבתות והמועדים בחודש השלישי: 'בשבועה בשלישי שבת, בארבעה עשר בו שבת, בחמשה עשר בו חג שבועות, בעשרים ואחד בו שבת, בעשרים ושמונה בו שבת, עליו אחר השבת ויום השני והשלישי נוסף ושלמה התקופה תשעים ואחד יום'.¹⁰

ספר 'מהלך מאורות השמים', המצוי בספר חנוך הראשון שנמצא במגילות מדבר יהודה, מספר על קבלת הלוח מידי המלאכים (פרקים עב-פב). ספר היובלים מספר את סיפור המבול כסיפור חישוב לוח שנה (פרק ו). שניהם יחד מלמדים על מסורת שלפיה השנה התחלקה לארבעה רבעים שווים בני תשעים ואחד יום כל אחד. כל רבעון נפתח ביום שנקרא 'יום זיכרון', שחל תמיד ביום הרביעי, יום בריאת המאורות: א בניסן, יום השוויון של האביב; א בתמוז, היום הארוך בשנה; א בתשרי, יום השוויון של הסתיו; א בטבת, היום הקצר בשנה. כל רבעון מנה 13 שבתות מתוארכות ונמשך 13 שבועות חופפים. השבת הראשונה חלה תמיד בארבעה בחודש הראשון, והשבת האחרונה בכל רבעון חלה תמיד ביום ה-28 בחודש השלישי. כל חודש מנה שלושים יום, מלבד החודש השלישי בכל רבעון, שלו הוסיפו יום שנקרא 'יום פגוע', הוא היום ה-31 בחודש והיום ה-91 ברבעון. לדעת חוקר הלוח שמריהו טלמון, פעם בשבע שנים, בשנת השמיטה, הוסיפו שבוע לא ספור כדי להשלים את היום החסר לשנה בת 365 ימים ורבע, ואולי הוסיפו גם שבועיים מדי עשרים ושמונה שנים כדי להשלים את רבע היום החסר. במגילות מדבר יהודה מכונים הרבעונים בני 91 הימים בשמות חקלאיים: 'מועד קציר', 'מועד קיץ', 'מועד זרע' ו'מועד דשא'.¹¹ הלוח הזה נידון בכמה וכמה מסורות: בספר חנוך, בספר היובלים, במגילת תהלים, המכונה 'מגילת המזמורים', בלוח שבראש אגרת 'מקצת

9 4Q286, frg. Iii: 8–12, 4QBerakhot 286–290, B. Nitzan, *Qumran Cave 4.VI: Poetical and Liturgical Texts*, I (DJD XI), Oxford 1998, p.12; ראו אליאור, תשס"ג, עמ' 57.

10 ראו נוסח האגרת בתוך: J. Strugnell & E. Qimron (eds.), *Qumran Cave 4: Miqsat Ma'ase Ha-Torah* (DJD X), Oxford 1994, עמ' 7, 44. עוד ראו נוסח האגרת והלוח שבראשה במאמרו של קיסטר, תשנ"ט. הלוח שם, עמ' 364.

11 מגילת סרך היחד, 10, 7; וראו ליכט, תשכ"ה, עמ' 211.

מעשי התורה', במגילת המקדש, במגילת המשמרות ובסיפור המבול בנוסח קומראן, שהוא כאמור סיפור חישוב לוח השנה.

הסיבה לבחירה בלוח שבתות שמש של 364 ימים ולא של 365 ימים ורבע כנדרש על פי החישוב האסטרונומי, שהיה ידוע כבר בעת העתיקה ונזכר אף בספר חנוך ב, היתה נעוצה בעובדה שהלוח הכוהני היה לוח שבתות קבוע וידוע מראש שהתבסס על חלוקה שביעונית שווה וסימטרית של ימי השנה וארבע תקופותיה, והתחלק ל-52 שבתות בשנה, כמפורט במגילת תהלים בנוסח קומראן מן המערה ה-11¹² ובספרי חנוך והיובלים. הלוח הזה, המבוסס על נצחיות מחזורית וסימטרית, מצביע על הסדר האלוהי הנצחי שמספריו ידועים ומחושבים מראש, ושמירתו מעוגנת בשבועה ובברית. בהיותו לוח מתמטי, סימטרי, קבוע ומחושב, הוא הניח תשתית לעבודת הקודש הכוהנית בבית המקדש, שנערכה במחזוריות שביעונית נצחית הנסמכת על שבתות שתאריכן ידוע מראש, על שבעת מועדי ה' שנחגגו ביום קבוע ובתאריך קבוע ועל מחזורי השמיטות והיובלים המיוסדים על כפולות שביעוניות של מחזורי השנים. כל מסורות 'הכוהנים לבית צדוק ואנשי בריתם' שבות ומדגישות את המספר הקבוע של 364 ימי השנה, המתחלקים ל-52 שבועות ונשמרים על ידי 24 משמרות הכוהנים (דה"א, כד) שהתחלפו בעבודת המקדש מדי שבוע בסדר עוקב, ושבועות המועדים נקראו על שמם. כמו כן, בקומראן נמצאו מגילות משמרות המונות את מחזורי השירות של הכוהנים במשך שנים רבות. נראה כי במהלך שש השנים שבין שמיטה לשמיטה שירתה כל משמרת כהונה 13 שבועות בסך הכול, ונשמר רישום כתוב של מועד השירות לפי סדר מחזור המשמרות. במהלך השנים שבין יובל ליובל שירתה כל אחת מהמשמרות 91 שבועות. השמירה הקפדנית על מחזורי השבתה שביעוניים מקודשים ונצחיים אלה, הקבועים ומחושבים מראש במחזורי שבתה, שמיטה, שוויון, דרור וחירות, שנודעו משמים בשבועה ובברית במעמד סיני, היתה לפי השקפתם של הכוהנים בני צדוק ואנשי בריתם מהות השבועה והברית הנשמרת בחג השבועות והנכתבת בלוחות הברית.

משמרות הכוהנים שומרי משמרת הקודש, שבידיהם הופקדה ברית כהונת עולם, שימרו בעבודתם את הסדר הרצוף של 52 השבתות, של שבעת מועדי ה', של השמיטות ושל היובלים, וחילופן מדי שבוע העמיד לוח ליטורגי חי ופעיל: מדי יום ראשון התחלפה משמרת שסימנה את השבוע; מדי 52 שבתות צוין חילוף השנה; מדי 13 מחזורי שירות של כל משמרת צוין מועד השמיטה; ולאחר 91 מחזורי שירות של כל משמרת, בחלוף 49 שנים, צוין היובל. ההקפדה על מחזורים שביעוניים אלה היתה מכריעה, משום שהמחשה את הסימטריות הנצחית האלוהית של ארבע עונות שנה חופפות שבכל אחת מהן 13 שבתות ואת המחזוריות המספרית הידועה והמחושבת מראש של חילופי העונות והתארוך הקבוע של השבתות, מחזוריות שהיתה קשורה בצמיחת שבעת המינים במועד קבוע ('ממחרת השבת') וידוע מראש בשבעת החודשים הראשונים של השנה, בין ניסן לתשרי, ובכך שימרה את הברית האלוהית. חג השבועות, חג הביכורים ביום ראשון, טו בחודש השלישי, המעיד על נצחיות זו של 'שבעת חקות קציר ישמר לנו' (יר' ה, כד), נקרא על כן 'יום העדות', שכן מחזורי ההשבתה השביעוניים היו עיקר השבועה שנודעה במעמד סיני – השבועה שאותה בא חג השבועות לשמר ולחדש מדי שנה בשנה. לפי השקפתם של הכוהנים בני צדוק, שמירת לוח השבתות השמשי ביטאה את הנאמנות לשבועה ולברית שעליהם מעיד חג השבועות, הוא 'יום העדות'.

על פי ההיסטוריוגרפיה הכוהנית, לוח שבתות שמש זה נהג במקדש מימי בית ראשון,

מאז ימי הכוהן הגדול צדוק בן אחיטוב, שצאצאיו מכונים כפי הנביא הכוהן יחזקאל 'הכוהנים הלויים אשר הם מזרע צדוק הקרובים אלי נאום ה' לשרתני' (יח' מג, יט). תוקפו של לוח מקודש זה הסתיים בשנת 175 לפנה"ס, כאשר עלה לשלטון המלך הסלווקי אנטיוכוס אפיפאנס, בנו של אנטיוכוס השלישי, מצאצאי יורשי אלכסנדר מוקדון. לאחר שכבש את ירושלים והדיח את הכוהן הגדול ששירת בירושלים בתקופה זו, את חוגיו בן שמעון, החיל אנטיוכוס על המקדש, כמו על כל ממלכתו, את הלוח הסלווקי-היווני הירחי, אשר רוקן מתוכן את עבודת הקודש של הכוהנים וביטל את המחזוריות הסימטרית האלוהית הנצחית שבאה לידי ביטוי בעבודתם, כמתועד בספר דניאל (דנ' ז, כה; יא, לא).¹³

החשמונאים קראו תיגר על אנטיוכוס ועל סדרי הלוח והפולחן המשובשים והמטמאים שכפה על המקדש (דנ' ז, כה; יא, לא-לב; מקבים ב ו, א-ז), ויצאו נגדו למלחמה בשנים 164-167 לפנה"ס. בעקבות מלחמה זו עלתה השושלת החשמונאית לכהונה ושירתה במקדש בשנים 37-152 לפנה"ס בתוקף מינוי של יורשי אנטיוכוס, המלך אלכסנדר באלאס והמלך דימיטריוס השני (מקבים א י, יח-כא; יא, כז-לז, נז-נח; יג, לו-מב; יד, לח). במשך כל התקופה הארוכה הזאת כינו את עצמם בני צדוק המורחים ואנשי בריתם 'בני אור', שכן נאבקו על הלוח השמשי, ואילו את יריביהם הכוהנים החשמונאים, שלא נמנו עם שושלת הכהונה הגדולה לפי הסדר המקראי, כינו 'בני חושך', זאת משום שהחשמונאים שהוכתרו לכהונה על ידי בית סלווקוס ונטלו את הכהונה הגדולה בכוח הזרוע (מקבים א, פרק י), קיבלו עליהם את לוח החודשים הסלווקי הירחי שמספר ימיו משתנה על פי תצפית אנושית, ככל הנראה מחוסר בררה. כוהני חשמונאי, שעליהם נאמר במגילת אפוקריפון ירמיהו 'ישכחו חוק ומועד ושבת וברית ויפרו הכול ויעשו הרע בעיני ... ומשלו בהמה מלאכי המשטמות ומאסתים וישוּבו ויעשו את הרע בעיני ויתהלכו בשרירות לבם',¹⁴ זכו לצד הכינוי 'בני חושך' לעוד כינוי גנאי כגון 'כוהן רשע' (היפוך של כוהן צדק), 'בני עוול' (היפוך של בני צדק), 'מפרי הברית', 'ממשלת בליעל', ועוד נאמר עליהם 'זדון ומשטמה', ו'יתהלכו בשרירות לבם' וכדומה. את עצמם כינו כוהני בני צדוק 'בני אור', 'בני צדק', 'תמימי דרך' ו'שומרי הברית'. הם החשיבו את עצמם לנאמני הברית, שומרי משמרת הקודש, מזרע אהרן קודש קדשים מאז ימי דוד המדבר, ו'מזרע צדוק הקרובים אלי' (יח' מג, יט) מאז ימי מלכות דוד ושלמה.

מגילת פשר חבקוק,¹⁵ שנכתבה בחוגי 'אנשי האמת עושי התורה' המונהגים על ידי מורה הצדק, מספרת על מאבק מר שניטש בשאלת מועד צום יום הכיפורים בין שני בתי הכהונה – נאמני 'ברית אל' ההולכים בדרכי אור, הלא המה בית צדוק, ו'עריצי הברית' אשר 'בדרכי חושך יתהלכו', הלא הם בית חשמונאי. המגילה מתארת כיצד הכוהן 'הרשע' (שם, עמ' 177-178, 183) רדף את כוהן הצדק ביום הכיפורים שחל בעשור לחודש השביעי, ביום שישי על פי הלוח השמשי המקודש: 'פשוּרו על הכוהן הרשע אשר רדף אחר מורה הצדק לבלעו בכעס חמתו אל בית גלותו ובקץ מועד מנוחת יום הכיפורים הופיע אליהם לבלעם ולהכשילם ביום צום שבת

13 ראו הפירושים על דניאל ז, כה: 'ויסבר להשניה זמנן ורת' [=ויתנשא לשנות מועדים וחוק]: קולינס, 1993; קולינס ופלינט, 2001; ונדרקם, 1981. על פרשה זו ועל משמעויותיה ההיסטוריות ראו ר' אליאור, תשס"ג, עמ' 12-15.

14 4Q390, fig. 1: 8-12, D. Dimant, *Qumran Cave 4.XXI: Parabiblical Texts, IV (DJD, XXX)*, 14 Oxford 2001, p. 237

15 מגילת פשר חבקוק ממגילות מדבר יהודה, ההדירה בלה ניצן (1Q p HAB), ירושלים תשמ"ו, עמ' 172, 175.

מנוחתם' (שם, עמ' 190). יום הכיפורים וחג השבועות היו שני החגים הכהוניים המרכזיים בלוח השנה, שכן בהם נודעה לעבודת הכוהן הגדול מעמד ראשון במעלה: סדר העבודה ביום הכיפורים (ויק' טז) וברכת הכוהן הגדול לעוברים בברית בחג השבועות, חג חידוש הברית. חג השבועות היה החג שעמד במוקד עולמם של בני צדוק, אשר פירשו את שמו מלשון שבועה וברית כדברי הנביא הכוהן ירמיהו, 'שבֹּעֵת חֻקֹת קִצִיר יִשְׁמַר לְנו' (יר' ה, כד), וכהוראת המילה 'שבע' במקרא, הקשורה הן בשבועה ובברית (בר' כו, לא-לג), הן בשמירת מחזורי ההשבתה השביעוניים שניתנו בברית סיני בחג השבועות. מועד זה סימל את חידוש הברית, שהיתה מבוססת על דרכי צדק ותום לב שהיו מעוגנים בהשבתה מחזורית שביעונית של הריבונות האנושית מדי שנה בשנה. משמעות מחזורי ההשבתה האלה כפולה, בהתאם למשמעותו הכפולה של השורש שב"ע: האדם מושבע בשבועה לוותר על ריבונותו, אחיזתו ובעלותו מדי שבעה ימים; מדי שבעה מועדים, החלים כאמור בשבעת החודשים הראשונים של השנה; מדי שבע שנים; מדי שבע כפולות של אותן שבע שנים – ביובל. בתקופות האלה מצווה האדם לשבות מכל מלאכה, לחדול משעבוד עצמו ומשעבוד זולתו, להשבית את עשיית הרווחים ואת שעבוד הבריאה לתועלתו ולפנות את עצמו למנוחה ולשמחה, הקשורות בזיכרון החירות, 'מועדי דרור', המיוסדים על 'אלוהי העל' הליכה בדרכי צדק. דרכי צדק אלה מותנות בשמירת 'מועדי ה' מקראי קודש' (כג, ד), וקשורות ב'רוחי דעת אמת וצדק בקודש קודשים' – כך נאמר ב'שירת עולת השבת האחת-עשרה' שנמצאה בקומראן, היא השבת החלה ביד בחודש השלישי, בצמוד לחג השבועות החל תמיד ביום ראשון, טו בחודש השלישי. כדי לצעוד בדרכים אלה של דעת, אמת וצדק יש לשחרר ולשמוט את האחיזה האנושית על ריבונות, על בעלות, על רכוש ועל שעבוד ולהסתגל למקצב מחזורי שביעוני קבוע של שביטה, שחרור ושמירה, שאינו כפוף למשא ומתן אנושי. כוהני בית צדוק האמינו בכל לבם ב'מועדי דרור' ו'בתום לב', ב'צדק צדק תרדוף', בברית החסד, במצווה לתמוך בגר, ביתום, באלמנה ו'בלוי אשר בשעריך' ובהליכה בדרכי צדק, ונלחמו בהולכים בדרכי חמס ורשע – בראשם הכוהן הרשע מבית חשמונאי, אשר לדבריהם 'הקריה היא ירושלם אשר פעל בה הכוהן הרשע מעשי תועבות ויטמא את מקדש אל וח' (רץ המה ערי יהודה אשר גזל הון אביונים).¹⁶ את הכהנים המתיוונים ואת הכהנים החשמונאים שתפסו את מקומם במקדש תיארו כוהני בית צדוק ואנשי בריתם בלשון מלאה איבה, בשם האל, במגילה המכונה 'אפוקריפון ירמיהו': 'אשר עזבוני ויעשו הרע בעיני ובאשר לא חפצתי בחרו להתגבר להון ולבצע ולחמס ואיש אשר לרעהו יגזלו ויעשוקו איש את רעהו, את מקדשי יטמאו, את שבתותי יחללו, את מועדי ישכחו ובבני נכר יחללו את זרעם כוהניהם יחמסו'.¹⁷

השבועה, שהנביא הכוהן ירמיהו מכנה אותה 'שבועות חוקות קציר', מבוססת על ההבטחה האלוהית לשומרי הברית השובתים במחזוריים שביעוניים לראות ברכה במחזורי היבול השביעוניים. השומרים על מחזוריים שביעוניים של השבתה יזכו להתברך משבעת היבולים שמצמיחה הארץ בשבעת החודשים הראשונים של השנה ולאכול לשובע משבעת המינים הצומחים כולם בארץ-ישראל בין ניסן לתשרי, כדברי האל המסכמים את פרשת הר סיני ופותחים את פרשת בחוקותי:

16 שם, על הפסוק 'מדמי אדם וחמס ארץ קריה וכול יושבי בה' (חבקוק ב, יז), עמ' 194.
17 4Q390 frg. 2, D. Dimant, *Qumran Cave 4.XXI: Parabiblical Texts, IV (DJD, XXX)*, Oxford 17 2001, p. 245

[אם] את שבתותי תשמרו ומקדשי [=מועדי קודש] תיראו ... אם בחוקותי תלכו ואת מצוותי תשמרו ועשיתם אותם: ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יכולה ועץ השדה יתן פריו; והשיג לכם דיש את בציר, ובציר ישיג את זרע ואכלתם לחמכם לשבע וישבתם לבטח בארצכם: ונתתי שלום בארץ ושכבתם באין מחריד ... והפריתי אתכם והרבותי אתכם והקימותי את בריתי אתכם (וי' כו, ב-ט).

הדיש הוא קציר השעורים וקציר החטים, הרחוקים זה מזה מרחק שבע שבתות: קציר השעורים הוא העומר, החל כאמור בכו בניסן, וקציר החטים חל בטו בסיוון, שבע שבתות אחר כך. הבציר, מועד התירוש, מתחיל שבע שבתות לאחר תום קציר החטים, בג בחודש אב, וגם מועד היצהר, ראשית מסיק הזיתים, חל כעבור שבע שבתות, בכב בחודש אלול. אם כן, לאחר שנאספו ארבעת היבולים הראשונים בששת החודשים הראשונים, במרחק שבע שבתות זה מזה – חוגגים חג בן שבעה ימים, הוא חג הסוכות, החל במחצית החודש השביעי, חודש תשרי, ובו גורדים את התמרים, אורים את התאנים וקוטפים את הרימונים – כל שבעת המינים. תאריכי הקציר, הבציר, המסיק, הגדיד, הארייה והאסיף של שבעת המינים מפורטים במגילת המקדש שנמצאה עם מגילות מדבר יהודה¹⁸ ומצויים במרומוז גם במקרא בביטוי 'דגן, תירוש ויצהר'. שמירת מחזור השביעיות המקודש, המפורט בדברי האל בפרשת אמור ובפרשת בהר סיני בספר ויקרא, מוזכרת גם בדברי האל במגילת המקדש, המבטיחה את מחזורי שבועות חוקות קציר של היבולים, או את המחזור השנתי של שבעת המינים המבטיחים ברכה, פריון וחיים, כמפורט בפרשת בחוקותי (וי' כו).

עלייה לרגל בחג השבועות וטקס המעבר בברית

מעמד סיני התרחש במחצית החודש השלישי, הוא מועד חג הביכורים, מועד קציר חטים, מועד כריתת הברית, וההשבעה על שמירת מחזורי ההשכחה השביעוניים הנשמרת ביום העדות, חג השבועים, לפי מגילת המשמרות, הוא חג השבועות. מדי שנה בשנה, מעת הכניסה לארץ ביובל החמישים (לפי ספר היובלים, נ), חוזר ומעיד חג השבועות על הברית, על השבועה ועל המחזוריים השביעוניים שאותם שמרו בקפדנות שומרי משמרת המקדש, בני צדוק והכוהנים בני אהרן.

בשביל העם, שכל בניו מלבד בני שבט לוי היו עובדי אדמה ורועים התלויים בתנובת הארץ וביבוליה – היו ימי הקציר ימי שבתון, ששון ושמחה ('ושמחת בחגך'). במועדים האלה ראו הזורעים והקוצרים ברכה בעמלם, ולאות תודה הביאו למקדש את ביכורי קציר השעורים, ביכורי הדגן, התירוש והיצהר, מדי שבעה שבועות, במהלך שבעת החודשים הראשונים של השנה (דב' כח, נא; דה"ב לא, ה, לב, כח; הו' ב, י; נחמ' י, מ). בספר דברי הימים ב (פרק טו) מתוארת שמחת עולי הרגל הבאים לירושלים בחודש השלישי, בימי מלוך אסא בן אביה על יהודה, בשנים 908-867 על פי ההיסטוריוגרפיה המקראית היו עולי הרגל אסירי התודה עולים די 'לעבור בברית' – לחדש את הברית, 'לדרוש אל' ולהישבע לה' בקול גדול ובתרועה,

18 ראו יגאל ידין (מהדיר), מגילת המקדש, א, ירושלים תשל"ז, עמ' 96; וראו גם את הדין בספרי, אליאור, תשס"ג, עמ' 33-54.

בחצוצרות ובשופרות, המזכירים את מעמד סיני (שם, פטוקים י-טו). בתרגום הארמי של ספר דברי הימים נזכר במפורש השם 'חג השבועות' בפרק זה. טקס המעבר בברית שעברו העולים לרגל בחג השבועות מתואר ב'סרך היחד', שנמצא עם מגילות מדבר יהודה:

לכול הנדבים [נגזר] לחיי [נצח כסר] היחד
 לדרוש אל [בכול לב ובכול נפש]
 לעשות הטב והישר לפניו כאשר צוה אל ביד מושה
 וכיד כול עבדיו הנביאים [...]
 ולהביא את כול הנדבים לעשות חוקי אל בברית חסד
 להיחד בעצת אל
 ולהתהלך לפניו תמים כול הנגלות למועדי תעודותם [...]
 וכול הבאים בסרך היחד יעבורו בברית לפני אל לעשות ככול אשר ציוה
 ובעוברים בברית יהיו הכוהנים והלויים מברכים את אל ישועות
 ואת כול מעשי אמתו וכול העוברים בברית אומרים אחריהם אמן אמן.¹⁹

תיאור המעבר בברית, שרק מקצתו מצוטט כאן, מסתיים בתיאור הברכה שהיו אומרים הכוהנים לכל אחד ואחד מהעוברים בברית:

והכוהנים מברכים את כול אנשי גורל אל ההולכים תמים בכול דרכיו ואומרים:
 יברכה בכול טוב
 וישמורכה מכול רע
 ויאר לבכה בשכל חיים
 ויחונכה בדעת עולמים
 וישא פני חסדיו לכה לשלום עולמים.²⁰

ברכה זו היא גרסה כוהנית מעניינת של ברכת כוהנים המופיעה בספר במדבר פרק ו (כד-כז). כאן היא נאמרת ליחיד בלי הזכרת שם האל, ואילו בספר במדבר מוזכר שם האל שלוש פעמים. עוד מצאנו במגילות מדבר יהודה את נוסח הברכה המופנה לכלל העדה, שהיה אומר הכוהן הגדול לעולי הרגל הבאים לחדש את הברית לנוכח האל והמלאכים. בנוסח זה נזכר שם האל, וכן נזכרת ברכת מחזורי ארבע תקופות השנה הנצחיות – 'מרכבות השמים' על פי ספר חנוך א (עה, ד) – ומקור אוצרות גשמי הברכה המתנים את מחזורי היבול והפריזון:

וברכם בשם אל ישראל וענה]
 ויאמר] לפני [כול בני ישראל] וברוכים אתם בשם אל עליון]
 ובר[ו]ן שם קודשו ל[עו]למי עד וברוכים [משר]תו וברוכים]
 [כול מלאכי קודשו יברך] אתכם אל [עליון] ויאר פניו אליכם ויפתח]
 [לכם את אוצרו הטוב] [אשר] בשמים ל[הוריד] על ארצכם גשמי ברכה]

19 סרך היחד, דף 1 שורות 1-20; וראו ליכט, תשכ"ה, עמ' 59-69.
 20 סרך היחד, דף 2, שורות 2-4; וראו ליכט, שם, עמ' 68-69.

[טל] ומטר [יור]ה ומלקו[ש] בעתו ולתת[ן] לכם פרי תנובות דגן
 [תירוש וי]צהר לרוב והארץ [תנו]בב ל[כם] פרי עדנים ואכלתם
 [והדשנתם] ואין מְשַׁכְּלָה [ב]א[רצכם] ולוא[ן] מחלה שדפון וירקון
 לוא יראה בתבוא[תיה] ואין כול נגע[ן] ומכשול בעדתכם וחייה רעה שבתה[ן]
 מן הארץ ואין דבור בארצכם[ם] כיא אל ע[מכם] ומלאכי קודשו מתיצבים בעדתכם ושם
 קודשו נקרא ע[ליכם] ל[י]חד ובקרבכם.²¹

ברכת הכוהן הגדול לעולי הרגל, שנאמרה במקדש ביום העדות, לנוכח האל והמלאכים ולנוכח ארון הברית והכרובים (כבלי, יומא נד, ע"א) – ברכה זו היתה בבחינת חידוש הברית והשבועה שנכרתה במעמד סיני בחג השבועות, חג מתן תורה. היא גם היתה ברכת הודיה על השובע והשפע שנפלו בחלקם של שומרי הברית, שזה עתה אספו את יבול קציר החטים אל הגורן. טקס זה של מעבר בברית היה האירוע המרכזי בעולמם של הכוהנים בני צדוק, משום ששימש עדות בלתי ניתנת לערעור על הקשר שבין השביתה במחזוריות השביעונית בשבעת מועדי הקודש, החלים כולם בשבעת החודשים הראשונים בשנה, ובין ברכת שבועת הקציר ומחזור שבעת המינים, הצומחים בשבעת חודשיה הראשונים של השנה. בטקס המעבר בברית היתה טמונה גם הבטחה לחידוש ברכה זו בשנה הבאה לשומרי הברית השובתים בשבתות ובמועדים, בשמיטות וביובלים.

חג השבועות כחג מתן תורה וכעדות למעמד סיני

בכתבי כוהני בית צדוק ואנשי בריתם חג השבועות הוא חג מתן תורה. כך גם לפי ספר היובלים, מגילות מדבר יהודה, מסורת השומרונים, המסורת האתיופית ומסורת הבבלי (פסח' סח, ע"ב). גם בתפילת העמידה לשבועות מופיעה קביעה זו: 'את יום חג שבועות הזה זמן מתן תורתנו'.²² אולם הזיהוי הזה בין חג שבועות ובין מועד מעמד סיני, זמן מתן התורה הכתובה, אינו כתוב במפורש בתורה בנוסח המסורה שנערכה על ידי חכמי התורה שבעל-פה לאחר החורבן, ואינו מפורש אף במשנה או בתוספתא.

מסורת מקוטעת שנמצאה עם מגילות קומראן מתארת את חג השבועות ואת מעמד כריתת הברית בהר סיני הקשור במתן תורה בחיבור הנקרא 'חוקות מושה', בלשון המשמרת את מהותו הנשגבת של מעמד ההתגלות, את האימה וההתפעמות הכרוכים בשגב האלוהי ובקולות הפלא, ואת הדיבור המלאכי הקושר בין שמים וארץ, הנשמע מפי משה המתקדש לנוכח כבוד אלוהים:

[...] ומופתיכה... [...] יבינו בחוקות מושה ויען אליו [וי]אמר ש[ומעי] עדת יהוה והקשיב
 כול הקהל... [...] לכול[ן] [דב]ריו ומשפ[ט]ו[ן] ארור האיש אשר לוא יעמוד וישמור ויע[שה]
 לכול מצו[ות] יהוה כפי מושה משיחו וללכת אחר יהוה אלוהי אבותינו המצו[ה] לנו מהר
 סינ[ן] וידבר ע[ם] קהל ישראל פנים אל פנים כאשר ידבר איש עם רעהו וכא[ן] ש[ר] יראה
 איש א[ו]ר[ן] הראנו באש בעורה ממעלה [מ]שמים ועל הארץ עמד על ההר להודיע כיא אין

21 241 p., *DJD*, XXXVI, Oxford 2000, P. S. Alexander et al., *4Q285*, frg. 8: 1–12, 22 השוואתן ערוך, אורח חיים, ס' תצד, סעיף א.

אלוהי מבלעדיו ואין צור כמוהו [וכול] הקהל {...}[...]ענו ורעדודיה אחזתם מלפני כבוד אלוהים ומקולות הפלא ויעמודו מרחוק ומושה איש האלוהים עם אלוהים בענן ויכס עליו הענן כיא [...] בהקדשו וכמלאך ידבר מפיהו כיא מי מבשרן [כמוהו איש חסדים ויודע [...] אם כאשר לוא נבראו {ל}מעולם ולעד [...]...]²³

כריתת הברית – מתן החוק האלוהי שנודע במעמד סיני – היתה כרוכה בהתגלות אלוהית רבת הוד, המתוארת בפסוק 'ומראה כבוד ה' כאש אכלת בראש ההר לעיני בני ישראל' (שמ' כד, יז), וכן בפסוק הידוע, 'וכל העם ראים את הקולות ואת הלפידים ואת קול השפר ואת ההר עשן וירא העם ויגעו ויעמדו מרחק' (שמ' כ, יד), שכן כידוע אין מתן חוק דתי בלא אפיפניה (התגלות אלוהית). בנוסח המגילות היו מצוות ה' כרוכות 'באש בעורה' משמים וב'רעדודיה', או בחיל ורעדה שאחזו את הנוכחים מפני 'קולות הפלא' ומפני כבוד אלוהים המדבר 'עם' קהל ישראל פנים אל פנים'. גם מסירת חוקות משה לעדת ה' והאדרת דמותו של משה, בן שבט לוי, כרוכים בברית סיני בנוסח המקוטע הזה, שהוא תיאור של התגלות אלוהית נשגבת שהתרחשה במחצית החודש השלישי. התגלות זו, המלאה ביפעה ובשגב, שימשה תבנית נומינוזית לטקס המעבר בברית, שנערך מדי שנה במחצית החודש השלישי במקדש בירושלים בניהולם של הכוהנים לבית צדוק, והתבסס על הזיכרון המקראי, על העדות הנבואית ועל ההיסטוריוגרפיה הכוהנית. התיאור בפתחת 'סרך היחד', שמקצתו צוטטה לעיל, תיאור טקס חידוש הברית של אסא מלך יהודה בדברי הימים ב פרק ט"ו ופירוט הבריתות שנכתרו בחודש השלישי בספר היובלים, כל אלה מעידים על חשיבותו של טקס חידוש השבועה והמעבר בברית בחג השבועות ועל זיקתו למתן לוחות הברית, המה לוחות העדות הקשורים במועדי ה', במעמד סיני ובבחירה הכרוכה בו. באחת המגילות נשמרה תפילה ליום הביכורים המוסיפה למסורות הידועות הקשורות בחג גם את מסורת הבחירה הקשורה במעמד סיני:

[תפילה לחג הביכורים זכורה אדרו]ני מועד
[מנחותיכה] ונדבות רצונכה אשר צוית
על עמכה להגיש לפניכה רשית מעשי[נו]
לבחור לכה] עם עלי ארץ להיות קדו[שים]
[כה כי ביום הבכורים]
א [ר הקדשת]ה
[את שגר אלפינו עם]²⁴

מסורת חכמים שנוצרה אחרי החורבן, בשעה שלא היה מקום מקודש שנשמרו בו מחזורי זמן מקודשים, ובזמן שיצרה לוח חדש שהחל בראש השנה, בחודש השביעי, במקום בחודש ניסן ראש חודשים, עברה בשתיקה על מכלול אותן מסורות כוהניות המתייחסות לחג השבועות, המושתתות כולן על לוח שבתות שמשי קבוע שהחל בא' בניסן ועל מסורות כתובות מקודשות, מהמקרא ועד מגילת המקדש וספר היובלים, שירות עולת השבת ומגילת המשמרות. חכמים

4Q377, fig. 2ii: 1–12, D. M. Gropp et al., *Qumran Cave 4: Miscellanea*, part 2 (DJD 23 XXVIII), Oxford 2001, 4QapocPent.B, p. 213 והשוו שמ' כד, יז; דב' ה, כא.
24 מגילה 4Q509, קטע 131–132, טור ב, שורות 5–12, על פי ורמן, כ', תשס"ט, עמ' 391; ורמן, כ', ושמש, תשע"א, עמ' 323.

שהפכו את כל מסורות הלוח השמשי לספרים חיצוניים שנאסרו לקרוא בהם (משנה סנה' י, א), המציאו את המושג מסורת, שאינו מצוי במקרא ('מסורת אבותינו בידינו'), מחקו את חג השבועות והחליפו את שם החג ב'עצרת' ('עצרת – יום שניתנה בו תורה', בבלי פסח' סח ע"ב; שבי' א, א), מחקו את המושג המקראי ברית, כמו את המושגים חידוש הברית, מעבר בברית ולדרוש בברית, הנוגעים כולם לחג השבועות, שכחו את חג המלאכים, חג השבועים, יום העדות, הבחירה וחידוש הברית ביום ראשון בטו בחודש השלישי, והותירו רק זכר לפולמוס על מועד החג בתיאור הוויכוחים בין צדוקים לפרושים ובאיסור לדרוש במרכבה (יח' פרק א) בחג השבועות.

הכרובים, המרכבה וחג השבועות

שמירת מחזורי הזמן הנצחיים המקודשים שנשמרו במקדש בשבועה, בעדות ובברית קשורה גם בתבנית המקום המקודש הנודע, קודש הקודשים, שבו נשמר החוק המקודש הכתוב על לוחות הברית בארון הברית, שעליו סוככו כנפי הכרובים. מתן לוחות הברית היה כאמור קשור בהתגלות אלוהית בחג הברית והעדות, והתגלות זו של יושב הכרובים נקשרה במקום המקודש שבו נחצו גבולות בין שמים לארץ, שכן היו בקודש הקודשים, כמו גן עדן שמול הר ציון (היובלים ח, ט), כרובים שנבנו על פי תבנית שמימית (שמ' כה, יח-כב; מל"א ו, א-כג; כה; דה"ב ג, י-ג). המקדש היה המקום שקודשתו הוגדרה הן ביחס למציאות הכרובים בו, שחייבה גבולות טהרה חמורים, הן ביחס לשמירת מחזור מועדי ה' בידי משמרת הקודש. במקדש נשמרו להלכה ולמעשה – לפחות באופן אידאלי – המחזוריים השביעוניים של השבועה והברית במחזוריים נצחיים מקודשים של קורבנות (עולת השבת, עולת התמיד, עולת החודש ועולת המוספים), שירות עולת השבת, שירי מעלות וברכות, והקראת מקראי קודש במועדי קודש על ידי שומרי משמרת הקודש. הכרובים נבנו על פי תבנית שמימית שנקראה 'מרכבה' או 'כרובים' (שמ' כה, ט; שמ' לז), שהראתה למשה בהר סיני בהקמת המשכן בדור המדבר, או הובאו לסלע ציון על ידי דוד, על פי מסורת אפוקריפון יהושע,²⁵ או נבנו שוב בבית המקדש בירושלים על פי תבנית שהוראתה לדוד משמים: '... ולתבנית המרכבה הכרובים זהב לפרשים וסככים על ארון ברית ה'; הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל כל מלאכות התבנית' (דה"א כח, יח-יט), בתקופת כהונתם של הכוהנים לבית צדוק. מחברי מסורות כוהניות אלה שילבו בין שלוש מסורות: מסורת המקום המקודש, הקשורה במרכבת הכרובים בקודש הקודשים על הר ציון הנמצא מול 'גן עדן קודש קודשים' (ספר היובלים ח, ט), מסורת תבנית המרכבה השמימית המתוארת בשירות עולת השבת ('מרכבות כבודו ... כרובי קודש אופני אור בדביר, רוחות אלוהי טוהר ...', 4Q405; 'הללו יחד מרכבות דבירו וברכו פלא כרוביהם ואופניהם')²⁶ ומסורת הזמן המקודש, היא מסורת 'מרכבות השמים' בספר חנוך, שביטאה את נצחיות מחזורי הזמן הנראים לעין שנודעו מן המלאכים (חנוך א עה, ד). 'מרכבות השמים' הן מחזורי הזמן הטבעי הרציף של מאורות השמים ושל תקופות השנה, שאינם תלויים במניין אנושי אלא בחסדי

4Q522, frg. 9ii: 3-9, E. Puech, *Qumran Cave 4.XVIII: Textes Hebreux*, 4Q521-4Q528 25
 (DJD XXV), Oxford 1997, p.55; וראו אליאור, 2009, עמ' 187.

4Q405, frg. 20ii-21-22:8, Carol Newsom, *Songs of the Sabbath Sacrifice: A Critical Edition*, 26
 Atlanta 1985, p. 303

האל והמלאכים, ושניתנים במידה שווה לכל באי עולם (ספר מהלך המאורות, בתוך חנוך א, פרקים עב-פב). על אלה נוספו 'מועדי דרור', הלא הם המחזוריים השביעוניים המשביתים שנזכרו לעיל, שנשמעו במעמד סיני, בעת גילוי המרכבה, במועד חג השבועות. מועדים אלה תלויים במניין אנושי של מחזורי ההשבתה האלוהיים, והעובדים כברית שומרים אותם כברית ובשבועה. לפני הסדר האיראלי הזה, שאותו ביקשו להנחיל הנביאים והכוהנים, מטבע הדברים העמידו תמורות ההיסטוריה אתגרים חוזרים ונשנים.

בימי חורבן הבית הראשון, בראשית המאה השישית לפנה"ס, נקשרה מסורת הכרובים ותבנית המרכבה בקודש הקודשים, עם חזון המרכבה של הנביא הכהן יחזקאל בן בוזי, שראה מראה כרובים. בחזון המקדש העתידי שראה הרבה יחזקאל לדבר בשבחם של הכוהנים בני צדוק (יח' מ-מח), ורבות מנבואותיו היו קשורות במקורן במועדים ובמקדש. המסורת המיסטית קובעת את מועד חזון יחזקאל לחג השבועות, וכך היא מבארת את הפסוק הפותח של ספר יחזקאל: 'פתח רבי אלעזר ואמר ויהי בשלושים שנה ברביעי בחמישה לחדש ואני בתוך הגולה על נהר כבר ... בחמשה לחודש הא אוקמוה, אבל יומא דא יומא דשבועות הוא יומא דקבילו ישראל אורייתא על טורא דסיני' [=בחמישה לחודש כבר ביארנו, אבל יום זה יום שבועות הוא היום שקיבלו ישראל תורה על הר סיני].²⁷ חוקר הזוהר יהודה ליבס קבע שכינוס 'האדרא רבא' המתואר בזוהר והמושווה פעמים רבות בטקסט עצמו למעמד סיני ולמתן תורה אינו אלא תיקון ליל שבועות, שכן ספר הזוהר קבע את מועד אדרא רבא לחג השבועות.²⁸ המחקר המדעי הגיע באופן בלתי תלוי לאותה המסקנה שהמסורת המיסטית הגיעה אליה, על פי חישוב המחזור המטוני, היוצר סינכרוניזציה בין תאריכי לוח השמש לאלה של לוח הירח.²⁹ התאריך התמוה הנזכר בפתיחת חזון יחזקאל – 'יהי בשלושים שנה ברביעי בחמשה לחדש ... בחמשה לחדש היא השנה החמשית לגלות המלך יויכין' – אינו מסתבר כפשוטו. חוקר הלוח מיכאל חיוטין בחן אותו בהשוואה לשאר התאריכים המצוינים בספר יחזקאל, והוא טוען כי יש לבארם על פי התאמה ללוח השמש ביחס למחזור המטוני: 'ראשית נבואת יחזקאל (א, א) על פי חישובי לסינכרוניזציה עם הלוח השמשי, היא בערב שבועות ב'14/3 או בחג השבועות 15/3, כפי שחשבו בני כת קומראן'.³⁰ ביטוי זה, 'בני כת קומראן', שהחוקרים נקטו בשגגה, מכוון אל הכוהנים לבית צדוק ואנשי בריתם, שכתביהם נמצאו ב'930 שרידי מגילות שהתגלו ב'11 מערות בקומראן, ומקבילות חלקיות שלהן נמצאו במצדה ובגניזת קהיר. כאמור, כל המגילות הן כתבי קודש, וכותביהן קוראים לעצמם 'הכוהנים לבית צדוק ואנשי בריתם'.³¹ בחג השבועות קוראים בתורה את הפסוקים על מעמד סיני, הפותחים במילים 'בחודש השלישי' (שמ' יט, א-כד), ועל ציווי ההגבלה שהפך את ההר למקום קדוש שהכניסה אליו אסורה בשל הנוכחות האלוהית הצפויה בו. עשרת הדיברות הם שיא הקריאה בתורה, עד הפסוק 'וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים ואת קול השופר ואת ההר עשן וירא העם וינועו'

27 ספר זוהר חדש, מהדורת ראובן מרגליות, פרשת יתרו, לו ע"ג, ירושלים תשל"ח, עמ' 74.

28 ליבס, י', תשמ"ב(א), עמ' 111, 208-215.

29 האסטרונום האתונאי מטון גילה בשנת 432 לפנה"ס חישוב של מחזור בן 19 שנה, שיש בו 12 שנים רגילות ושבע שנים מעוברות. מחזור זה מייסד התאמה תקופתית בין שנת הירח למחזורי השמש (מחזור בן 19 שנות חמה מכסה את כל תמורות מחזורי הירח: 6,939.186 ימים; 235 חודשים; 19 שנות לבנה ושבעה חודשים). בעל ספר חנוך ב הכיר את המחזור המטוני: 'שבעה חשבונות יש למחזור הירח וסיבובו בתשע-עשרה שנה' (חנוך ב ו, 26).

30 חיוטין, 1993, עמ' 75, ושם חישוב מפורט.

31 על כתבי הקודש האלה ראו אליאור, 2009, עמ' 83-114.

ויעמדו מרחוק'. ההפטרה בחג השבועות לקוחה מחזון יחזקאל (פרקים א, י), המתאר מראות אלוהים שנגלו לעיני הנביא על נהר פְּכָר, ובהם מראה חיות מכונפות המתוארות ככרובים והקשורות לדמותו של יושב הכרובים בזיקה לתיאור מעמד סיני: 'ודמות החיות מראה כגחלי אש בוערות כמראה הלפידים היא מתהלכת בין החיות ונגה לאש ומן האש יוצא ברק: והחיות רצוא ושוב כמראה הבזק ... וממעל לרקיע אשר על ראשם כמראה אבן ספיר דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה'. הזיקה בין ההפטרה לקריאה מתגלה בספר שמות (כד, י), בתיאור סיום כריתת הברית בסיני: 'ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטוהר'. בפרק י של ספר יחזקאל החזון על נהר ככר מסופר מחדש, ומתואר בו במפורש מראה חיות הקודש שבפרק א: 'ואראה והנה אל הרקיע אשר על ראש הכרובים כאבן ספיר כמראה דמות כסא נראה עליהם' (פסוק א). ונאמר עוד פעמיים: 'וירומו הכרובים היא החיה אשר ראיתי בנהר ככר' (שם, י, טו); 'היא החיה אשר ראיתי תחת אלוהי ישראל בנהר ככר ואדע כי כרובים המה' (שם, י, כא).

מראות אלוהים שראה הנביא יחזקאל כליל חג השבועות, המתארים חזון מורכב של כרובים ואופנים, כנפיים ולפידים, חיות ואבן ספיר, מכונים בנוסח קומראן 'המראה אשר ראה יחזקאל ... נגה מרכבה וארבע חיות' (4Q385).³² בראשית המאה השנייה לפנה"ס, בדברי הכהן יהושע בן סירא, הם מכונים מראה מרכבה: 'יחזקאל ראה מראה ויגד זני מרכבה' (בן סירא מט, ח). בתיאור מרכבת יחזקאל שנראתה לו במועד ברית סיני, במחצית החודש השלישי, יש אזכורים לבריתות קודמות וזכרי לשון של התגלויות אלוהיות קודמות שאירעו במועד כריתת ברית בחודש השלישי, לפי מסורת היובלים. כך למשל מוזכרים בחזון יחזקאל בין השאר הקשת, שנודעה קודם לכן רק מהברית שנכרתה עם נח, הלפידים, הנזכרים בברית בין הבתרים שנכרתה עם אברהם ובמעמד סיני, ולבנת הספיר, הנזכרת במעמד סיני. הקשר בין מעמד סיני שעליו קוראים בתורה ובין חזון המרכבה של יחזקאל, שקוראים אותו בהפטרה, טמון בפסוק מתהלים המשמר מסורת עתיקה הקושרת את מעמד סיני לרכב אלוהים (מרכבה) ולמלאכים: 'רכב אלהים רבתיים אלפי שְׁנָאָן אֲדָנִי בָּם סיני בקדש' (תה' סח, יח). בפסוק זה מהדהדת ברכת משה בספר דברים: '... ה' מסיני בא וזרח משעיר למו; הופיע מהר פארן ואתה מרכבות [=במרכבות?] קדש, מימינו אֶשְׁדֶּת לְמוֹ' (דב' לג, ב).

התגלויות מיסטיות בחג השבועות במהלך הדורות

חזון יחזקאל התרחש בחג השבועות, חג המקדש הארצי, מקום הכרובים בקודש הקודשים, שהפך בחזונו של הכהן הגולה בבבל, המתנבא בזמן החורבן, למרכבה שמימית או למקום הכרובים במרכבה השמימית. ככל הנראה חווה הנביא יחזקאל – הוא עצמו כוהן מבני צדוק ששירת בקודש בסוף ימי הבית הראשון – דיסוננס קוגניטיבי עמוק: בקוטב האחד עמד הזיכרון המרומם של החג הכהני המרכזי, חג השבועות, חג הבריתות, יום המעבר בברית, חג השבועים ויום העדות על הבחירה האלוהית ועל התגלות התורה שבכתב, שנחוג ברוב פאר וברוב שמחה במקדש בירושלים בעלייה לרגל של החוגגים הצוהלים, שהביאו את ביכורי קציר החטים וזכו לשמוע ברכת כוהנים חגיגית; ובקוטב הנגדי היו היגון והאבל על חורבן המקדש, חורבן

D. Dimant (ed.), *Qumran Cave 4.XXI: Parabiblical Texts*, part 4: Pseudo-Prophetic Texts 32 (DJD, XXX), Oxford 2001, p. 42

ירושלים והגלות. יום החג המשמח ('שמחו לפניך כשמחת בקציר', ישע' ט, ב; וראו שמ' כג, טו) במחצית החודש השלישי הפך ליום אבל שאסור להתאבל בו. ייתכן שהחיבור הבלתי נסבל בין שני מוקדי רגש מנוגדים אלה הוא שהעלה בתודעתו של יחזקאל את חזון המרכבה במקדש השמימי, שאינו אלא גלגולה של מרכבת הכרובים במקדש הארצי, שנבנתה כזכור על פי תבנית אלוהית שהוראתה למשה (שמ' כה ח-ט, מ) ועל פי תבנית שמימית שראה דוד (דה"א כח, יח-ט), תבנית 'כרובי אש' שראה קודם לכן, בדור השביעי לדורות האדם, חנוך בן ירד, שנלקח בידי אלוהים (בר' ה, כד), על פי ההיסטוריה הכוהנית (חנוך א יד, ח-כה), והביא את לוח השבתות, השמיטות והיובלים משמים (חנוך א עב-פב; היובלים ד, יז-יח) ביום שבו מתחיל הלוח השמשי, באחד בחודש הראשון (חנוך ב א, ח).

צירוף דומה של חורבן נורא מכאן ויום חג שאסור להתאבל בו מכאן נחוה אלפיים שנה אחר כך, בשנת 1533, בחוג המקובלים של ר' יוסף קארו באדריאנופוליס, והדבר העלה בהם את חוויית גילוי השכינה, הקשורה גם היא במסורת חכמים לבדי הארון שהכרובים סככו עליו.³³ בליל חג השבועות שנת רצ"ג הגיעה לאדריאנופוליס הבשורה המרה על המקובל שלמה מלכו (1500-1532) שנשרף חי על המוקד במנטובה שבאיטליה משום שהפך מאנוס ליהודי. מלכו, שנולד למשפחת אנוסים בשנת 1500, חי חיי נוצרי עד מחצית שנות העשרים לחייו, עלה לגדולה בתור שופט בחצר מלך פורטוגל, אך בעקבות פגישה עם דוד הראובני חזר ליהדותו בפומבי חרף איסור חמור של הכנסייה הקתולית על מהלך זה, ואף בחר לעצמו את השם מלכו על יסוד הפסוק 'מגדל ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו' (שמ"ב כב, נא). כאשר ניסה מלכו לקדם בעזרת מעמדו וקשריו מהלך פוליטי משיחי באיטליה, הוא נתפס בידי האינקוויזיציה והועלה על המוקד בחזקת כופר בנובמבר 1532. בשל המלחמה בין הנוצרים ההבסבורגיים בראשות הקיסר קארל החמישי למוסלמים העות'מאניים בראשות הסולטן סולימן בשנה זו שהביאה לחסימת הגבולות, הגיעה הבשורה המרה לידיעת חבריו המקובלים, שתלו בו תקוות משיחיות, רק בליל חג שבועות 1533, בעת שעסקו בתיקון ליל שבועות על פי מנהג הזוהר שראה בו ליל כלולות של השכינה והאל. האסון המחיש להם את אובדן הסיכוי הראלי לגאולה פוליטית בדורם. דור מגורשי ספרד ראה במלכו שחזר ליהדותו את היחיד בדורו שהיה בעל סיכוי לקדם את מהלכי הגאולה הפוליטית, בהיותו בחייו הקודמים אישיות ציבורית מוכרת ורמת מעלה בחצר מלך פורטוגל. הניגוד החרף שחוו המקובלים באותו תיקון ליל שבועות – בין שמחת החג, חידוש הברית ומתן תורה ובין ההלם והאבל הכבד על מותו הנורא של המקובל המשיחי שגילם תקוות לגאולה ממשית בימיהם, ועצם העובדה שהיה אסור לתת ביטוי לאבל הזה בשל קדושת החג, העלה בתודעתו של ר' יוסף קארו את קולה של בת ציון הגולה במגילת איכה, והיא נגלתה לו בליל שבועות בדמות קול המדבר מתוכו, שהציג את עצמו לפני השומעים בשמות התורה/ השכינה/ העטרה/ המשנה/ התורה שבעל-פה, שבה עסק כל ימיו. השכינה – אותה ישות מיסטית המגלמת את כנסת ישראל הגולה המיחלת לישועה ואת היווצרותה המתמשכת של התורה שבעל-פה, אמרה לקארו ולחבריו, בקול דרמטי שבקע מגרונו בגוף ראשון נקבה, דברים בזו הלשון:

אשריכם ואשרי יולדתכם ... אשר שמתם על נפשיכם לעטרני בלילה הזה אשר זה כמה שנים נפלה עטרת ראשי ואין מנחם לי ואני מושלכת בעפר חובקת אשפתות. ועתה

33 החזון מתואר בהקדמת ספרו של קארו, מגיד מישרים, שראה אור בלובלין ת"ו, ובספרו של ישעיהו לייב הורוויץ (השל"ה הקדוש), שני לוחות הברית, אמסטרדם ת"ג, בפרק הנקרא 'מסכת שבועות'.

החזרתם עטרה ליושנה. ... וזכיתם להיות מהיכלא דמלכא וקול תורתכם והבל פיכם עלה לפני הקדוש ברוך הוא ובקע כמה רקיעים וכמה אוירים עד שעלה. ומלאכים שתקו ושרפים דממו והחיות עמדו וכל צבא מעלה והקדוש ברוך הוא שומעים את קולכם ... והנני המשנה ... באתי לדבר אליכם ... ועל ידיכם נתעליתי הלילה הזה ... ואתם נדבקתם בה' והוא שמח בכם. לכן בני התחזקו אמצו ועלצו באהבתי בתורתך ביראתי ... לכן חזקו ואמצו ועלצו בני ידידי ואל תפסיקו הלימוד ... לכן עמדו על רגליכם והעלוני ואמרו בקול רם כביום הכיפורים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, ואמרנו בקול רם ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד כאשר נצטוונו. חזר ואמר אשריכם בני שובו אל לימודיכם ואל תפסיקו רגע ועלו לארץ ישראל ... ודעו כי אתם מבני עליה ... ואתם מתדבקים בי, וחוט של חסד משוך עליכם. ואלמלא נתן רשות לעין, הייתם רואים האש הסובבת הבית הזאת.³⁴

על פי עדותו של שלמה אלקבץ, שהיה עד ראייה לגילוי, בלילה שבו נשמעו דברי השכינה הקשורים במעמד סיני עסקו קארו וחבריו בתיקון ליל שבועות על פי מסורת הזוהר. ספר הזוהר קשר את חג השבועות, חג הבריתות, לברית נישואים ולחג הכלולות השמימי בין הקדוש ברוך הוא והשכינה, בעקבות מסורת חכמים שקשרה בין שיר השירים ומעמד סיני ובין שבועת הנישואים לחג השבועות, חג מתן תורה. החיבור מתאר את מקור המנהג להיות ערים בליל שבועות, בויקה להתקנת הכלה הנכנסת לחופתה: 'חסידים ראשונים לא היו ישנים בלילה הזה והיו עוסקים בתורה ואומרים: נבוא לנחול ירושה קדושה לנו ולבנינו בשני עולמים. רבי שמעון אמר בשעה שהתכנסו החברים באותו לילה אצלו: נבוא לתקן תכשיטי כלה למען תימצא מחר בתכשיטיה ומתוקנת למלך כיאות'.³⁵ כפי שביאר יהודה ליבס, הזוהר קושר את חג השבועות באדרא רבא, מועד כינוס רשב"י ותלמידיו, ומפרש אותו כמועד קבלת תורה חדשה וכחג כלולות. ליל חג שבועות מכונה בזוהר 'ליליא דכלה אתחברת בבעלה',³⁶ וטמונה בו תקוות חידוש הברית וגילוי חדש של תורה משמים, היא התורה שבכתב, לצד חידוש הברית וראשית הגאולה הקשורה בתורה שבעל-פה, היא השכינה, הכלה, לעם שהפר בריתו וגלה מארצו במשך מאות ואלפי שנים.

ספר הזוהר נכתב בשלהי המאה הי"ג, בתום מסעי הצלב שהמיטו חורבן וכיליון על רבות מקהילות אשכנז בשנים 1096-1296 והעלו שאלות כבדות על מהות השבועה ועל תוקפה של הברית בין האל לעמו, שהולך ומתמעט ונאנק תחת הפרעות והגזרות והולך וחסר ביכולת קיום המצוות התלויות במקום מקודש ובזמן מקודש לאורך הגלות. מסורת הזוהר ביקשה ליצור ייחוד חדש בין זיכרון התורה שבכתב (הקב"ה, החתן, כורת הברית, מקור החוק הכתוב, גואל עמו) ובין הזיכרון היוצר של התורה שבעל-פה (הכלה, כנסת ישראל שומרת הברית, הממשיכה ויוצרת את התורה שבעל-פה והמייחלת להיגאל). בתוך כך כתב בעל הזוהר, ר' משה די לאון, שחצה בכתביו את גבולות הזמן והמקום, תיאור של תיקון ליל שבועות, הוא ליל החמישים:

34 אגרת שלמה אלקבץ, בתוך: יוסף קארו, מגיד מישרים, ירושלים תש"ך, עמ' 18-20. על השתלשלות המאורעות שהביאו למותו של מלכו בשרפה על המוקד ולגילוי השכינה של קארו, ראו אשכולי, תשמ"ח, עמ' 288-302; ורבובסקי, תשנ"ו; אליאור, תשנ"ו; בנמלך, תשס"ז.

35 זוהר ח"ג, דף צח ע"א.

36 זוהר ח"א, דף ח ע"א-ט ע"א; חלק ג, לעיל. ליבס, י', תשמ"ב(א), עמ' 208-215.

סוד חג השבועות ... נהגו הקדמונים ז"ל עמודי עולם אשר יודעים להמשיך חן ממרומים שלא לישן בשתי לילות הללו של שבועות. וכל הלילה קורין בתורה כנביאים ובכתובים, ומשם מדלגין בתלמוד והגדות וקורין בחכמות בסתרי התורה עד אור הבוקר, וקבלת אבותיהן בידיהן ... ובהם [=בימי ספירת העומר] הכלה מתקשטת ונכנסת אצל רום מעלה, וליל החמישים הוא הלילה הזה לה' להתחבר תורה שבכתב עם תורה שבעל פה, ובניה המיוחדין [המיוחדין?] לה בארץ מכניסים אותה לחופה והם רשומים ונכתבין בספר הזיכרונות כי הם מרננים רנה וצהלה של תורה כליל שמחת הכלה ... על כן אין להם לתת דמי לנפשם ברינת התורה, כי הם לפני השם רשומים ... אזי יקשיב ה' וישמע ויכתב זיכרון לפניו בצהלה.³⁷

המסורת המיסטית עיצבה את ליל שבועות כליל הכנה לקראת הזיווג הקדוש המתחולל בחג השבועות, הוא יום הכלולות בין שמים לארץ, בין האל לעמו, בין החתן לכלה, בין תורה שבכתב לתורה שבעל-פה, בין תפארת למלכות, בין קב"ה לשכינה, בין הבחינה הזכרית לבחינה הנקבית שבאלוהות, המסומלות בתיאור הכרובים המעורים זה בזה, שאותם היו מראים לעולי הרגל מרחוק בחג השבועות (בבלי, יומא נד, ע"א-ע"ב). תיאורי החתונה בשיר השירים שמוסבים על החתן נותן התורה ועל כנסת ישראל, כלתו, במעמד סיני, הצטרפו למסורות על הכרובים שנקשרו בחג העלייה לרגל שחל במועד זה. לפי מסורת הבבלי היו מראים לעולי הרגל את הכרובים 'המעורים זה בזה', שהיו על הכפורת בקודש הקדשים, והיו אומרים להם ש'חיבתם כחיבת זכר ונקבה' (יומא, נד ע"א).

חוקר התלמוד שאול ליברמן העיר על פירוש שיר השירים על דרך הסוד, במסורת תנאים, הקשור במסורת הכרובים והמרכבה, והביא גלגול מאוחר שלו המיוסד על דברי המקובל ר' יהושע אבן שועיב, שכתב בימי הביניים: 'כי דברי זה השיר סתומים וחתומים מאד ולכן דנוהו קדשי קשים כי כל דבריו הם סתרי המרכבה ... כי החתן הוא הקב"ה והכלה כנסת ישראל ... ועל דרך הקבלה הם עניינים נעלמים שאפילו מחשבה אסורה בו, הם המרכבה העליונה למעלה ממרכבת יחזקאל, והן הספירות'.³⁸

מסורות אלה, שיש בהן כדברי הזוהר 'דברים חדשים עתיקים', יצרו שלל סמלים מיסטיים המייצגים את הרעיון המרכזי – זיווגו של המלך, הקדוש ברוך הוא, נותן התורה הנצחית במעמד סיני, עם המטרוניתא, השכינה, כנסת ישראל המיסטית מקבלת התורה הנצחית, הזוכרת ושומרת את חוקיה ככל שהגלות מתירה, וממשיכה ויוצרת אותה בלימוד מעמיק ובפירוש יוצר, כתורה שבעל-פה, מדור לדור. המסורת המיסטית דנה בדימויים אלה של ייחוד וזיווג בין 'הקב"ה ושכינתיה', בין התורה שבכתב לתורה שבעל-פה, לאורך אלפי עמודים בספרות הקבלית ובפיוטי המקובלים, ואף יצרה נוסחי כתובה בין 'החתן הקדוש ברוך הוא' ובין 'הכלה בתולת ישראל',³⁹ ותיעדה טקסי הקראת כתובה מיסטית זו בתיקון ליל שבועות, חג חידוש הברית בין האל לעמו, בחוגו של המקובל ר' משה חיים לוצאטו (רמח"ל, 1707-1747) בפאדובה ובחוגי מקובלים שונים.

גילויים של מראה אלוהים בחג השבועות, הקשורים באש מלהטת, בכרובים ובמלאכים, בשבועה, בברית ובייחוד ובשמיעת קולות שמימיים, דברי מלאכים או רוח הקודש – הם מסורת

37 כ"י שוקן 14, דף פז ע"א-ע"ב. מובא אצל וילהלם, תש"ח-תשי"ב, עמ' 126.

38 ליברמן, ש', תשנ"א.

39 שלום, תשמ"א(א), עמ' 132.

עתיקת ימים המוזכרת במקורות שונים: 'וכל העם רואים את הקולות' (שמ' כ, יד); 'נפתחו השמים ואראה מראות אלהים' (יח' א, א); 'אתם שקבלתם את התורה באמצעות מלאכים' (הברית החדשה, מעשה השליחים ז, 53). גם מדרש שמות רבה (כט, ה) מציין, 'והיו רואים את כבודו ושומעים את קולו, שנאמר (דב' ה, כא) ותאמרו הן הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גודלו'. כמו שראינו, חג השבועות נקשר למסורת של ראיית הכרובים המכוננים שהיו בקודש הקודשים ושהראו אותם לעיני עולי הרגל מרחוק: 'בשעה שהיו ישראל עולין לרגל מגללין להם את הפרוכת ומראין להם את הכרובים שהיו מעורים זה בזה' (בבלי, יומא נד, ע"א).

המסורת המיסטית מתארת כמה וכמה הזדמנויות שבהן התחוללו גילויי רוח הקודש בחג השבועות בשעת קריאת תיאור מעמד סיני בפרשת 'בחדש השלישי' וקריאת ההפטרה, חזון המרכבה של יחזקאל. כך מסופר בתיאור האדרא רבא בזוהר בשלהי המאה הי"ג, בדברי משה די לאון על תיקון ליל שבועות ובגילוי השכינה/ המשנה/ המלאך המגיד בחוגו של ר' יוסף קארו כליל שבועות בתום השליש הראשון של המאה הט"ז. גילוי רוח הקודש מתואר גם בחוגו של נתן העזתי כליל שבועות בשנת תכ"ה (1665), בשעה שהתעלף והתנבא בקולות מוזרים ששומעיו פירשו אותם כנבואה על חידוש הברית ועל מלכותו של המלך המשיח שבת צבי, שיוביל את עמו לגאולה כמו משה רבנו.⁴⁰ אמנם יש חולקים על זהות כותב החזון ורואים בו פסאודו־אפיגרפיה של כתבי נתן העזתי, אבל אין חולקים על זיקתו לחג השבועות, שכן הוא מתחיל במשפט שמהדהדים בו טקסטים אחרים מספר יחזקאל: 'והנה כליל שבועות ואני עם החברים לומדים בביתי בעזה ואחר חצות הלילה שמעתי את הקול מאחרי הפרוכת מדבר אלי קום צא אל החצר החיצונה ושם אדבר אליך. וירגז לבי ויצאתי אל החצר ושם ראיתי איש אחד לבוש אפור בד ומראהו כמלאך ה' נורא מאד ויאמר אלי [...] 'שם, עמ' 310). גילוי רוח הקודש בחודש סיוון התחולל גם בחוגו של רמח"ל, בשנת 1727. לרמח"ל נגלה מלאך מגיד שהושפע מחזון ליל שבועות של ר' יוסף קארו, והכתיב לו תורה משמים בספר ששמו 'זוהר תניינא' או 'אדיר במרום'. וכך מתאר רמח"ל את ראשית הגילוי:

ביום ראש חודש סיון התפ"ז (1727), בהיותי מייחד ייחוד אחד, נרדמתי ובהקיצתי שמעתי קול אומר: 'יורד הנני לגלות רזים טמירים של המלך הקדוש'. ומעט עמדתי מרעיד, ואחר התחזקתי: והקול לא פסק ואמר סוד מה שאמר ... אח"כ ביום אחד גילה לי שהוא מגיד שלוח מן השמים ... ואני לא רואה אותו, אלא שומע קולו מדבר מתוך פי.⁴¹

רמח"ל מתאר כאן לא רק את המלאך המגיד שלו, שנגלה בשנת 1727, אלא גם את המלאך המגיד של ר' יוסף קארו, שהתגלה כליל שבועות בשנת 1553. המקובלים שהשתתפו בטקסי חידוש הברית, טקסים שכונו 'תיקון ליל שבועות' וייחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה, זכו מפעם לפעם לחוויית חידוש הברית בדמות הנכחת הקול האלוהי שדיבר ברוחם של אישים כגון בעל הזוהר, ר' יוסף קארו, נתן העזתי ומשה חיים לוצאטו. נראה שהטקסט המקראי, המתאר את כריתת הברית במעמד סיני לפני הקמת המקדש ואת חידוש הברית בחזון יחזקאל במהלך חורבן בית ראשון, גרם להתעוררות מיסטית ולשמיעת קולה של השכינה מעל הכפורת

40 להתנבאות זו של נתן העזתי כליל חג השבועות היתה השפעה מכרעת על צמיחת התנועה השבתאית במאה הי"ז ובמאה הי"ח, כמפורט אצל שלום, תשמ"ח, עמ' 177-178 וכמתואר אצל שלום, תשנ"ב, עמ' 310-320.

41 אגרות משה חיים לוצאטו ובני דורו, מהדורת שמעון גינצבורג, תל אביב תרצ"ז, עמ' לט.

המכסה על לוחות הברית, הקוראת לעוסקים בתיקון ליל שבועות לשוב ולעלות לארץ-ישראל. השכינה תוארה במסורת הזוהר בביטוי 'המלאך המתהפך מזכר לנקבה', המזכיר את תיאורי הכרובים וחיות הקודש שתוארו בלשון דו-מינית בחזון יחזקאל ובחזונו של ר' יוסף קארו. לכן נשמע לעתים קולו של מלאך מגיד המתואר בביטוי 'קול מְדַבֵּר', בהשראת הפסוק 'ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול מְדַבֵּר אליו מעל הכפרת אשר על ארץ העדת מבין שני הכרבים וידבר אליו' (במ' ז, פט), לעתים נשמע קולה של בת ציון הגולה, המציגה את עצמה בתור המלאך הגואל, המשנה, השכינה והנשמה, ולעתים נשמע קול המתואר בביטוי משיר השירים, 'קול דודי דופק', או בביטוי 'מגיד מישרים', שנלמד מהפסוק 'אני ה' דובר צדק מגיד מישרים' (יש' מה, יט). החוויות המיסטיות האלה, שאירעו בהשראת מסורות עתיקות והעידו על פריצת גבולות בין שמים לארץ, עוררו תמורות מרחיקות לכת בעולם המעשה: לאחר ההתגלות שחוה בעל 'מגיד מישרים', ר' יוסף קארו, באדריאנופוליס בליל שבועות שנת 1533, עלו הוא וחבריו לארץ-ישראל וייסדו את קהילת המקובלים בצפת בשנת 1535. קהילת צפת הקדישה את זמנה לקרב את הגאולה ולייחד את השכינה והקב"ה, כדי לחדש את ברית סיני. משם הפיצה את התודעה הקבלית המשיחית לכל תפוצות ישראל בספרות קבלית ענפה שהשפיעה על העמקת הכמיהה לצייון ועל השיבה לארץ.

הברית, או השבועה הנצחית, הנוגעת לנצחיות ההבטחה האלוהית והתלויה מצד העם בשמירת מחזורי הצדק הנצחיים השביעוניים של מועדי ה' מקראי קודש, קשורה במשפט האחרון שאומר ר' שמעון בר יוחאי בספר הזוהר ברגע יציאת נשמתו: 'כי שם צָוָה ה' את הברכה חיים עד העולם' (תה' קלג, ג). משפט זה קשור להבטחה הנצחית השמורה להולכים בדרכי הצדק, כמו שאמר הנביא הכוהן שוחר הצדק ירמיהו: 'ושכנתי אתכם במקום הזה בארץ אשר נתתי לאבותיכם למן עולם ועד עולם' (יר' ז, ז). 'עד עולם' הוא שמו של הסיפור שבו בחר שמואל יוסף עגנון לחתום את הכרך 'האש והעצים'. בסיפורו 'הסימן'⁴², הכלול גם הוא בקובץ זה, מתאר עגנון גילוי חזיוני שהיה לו בליל חג השבועות בירושלים בשנת 1943 – בלילה שבו נודע לו על חורבן עירו בוטשאטש, ידיעה שגרמה גם לו לחוות, כמו אנשי חוגו של קארו, את הניגוד החריף מנשוא בין שמחת החג המרוממת ובין אבל נורא ביום שאסור להתאבל בו:

לא עשיתי מספר על עירי ולא קראתי לבכי ולאבל על עדת ה' שכילה האויב, שאותו היום שנשמעה השמועה על העיר ועל הרוגיה ערב שבועות היה ואחר חצות היום היה והעברתי את אבלי על מתי עירי מפני שמחת זמן מתן תורתנו (שם, עמ' רפג).

מתוך ניגוד חריף זה שחוה המספר, הנמצא במצב של דיסוננס קוגניטיבי בשעה שהוא מתאבל על חורבנה הנורא של עירו אך מנוע מלגלות ביטויי אבל מפני קדושת החג, מתגלה אליו גדול משוררי ספרד, ר' שלמה אבן גבירול (1021-1058), מחבר פיוט האזוהרות לחג השבועות, השזור בחרוזים את המצוות שעליהן נכרתה הברית:

פעם אחת בליל שבועות ישבתי בבית המדרש יחיד ואמרתי אזהרות. שמעתי קול

42 הסיפור נדפס לראשונה במהלך מלחמת העולם השנייה בכתב העת מאזניים, יג (תשי"ד, 1944), עמ' 104, באורך של עמוד אחד (להלן 'הסימן', 1944). בשנת 1962 נדפס הסיפור בהיקף רחב ושובץ בקובץ 'האש והעצים', תל אביב 1974 (להלן 'הסימן', 1974). המובאות להלן משני הנוסחים.

והגבהתי עיני. ראיתי איש אלקים קדוש עומד עלי...⁴³ חזרתי אצל ספרי וקראתי במצוות השם, כדרך שאני נוהג כל השנים בלילי שבועות שאני קורא במצוות השם שפייט רבנו שלמה נוחו נפש... נפתחו דלתות ארון הקודש וראיתי כמראה דמות איש עומד וראשו מונח בין ספרי התורה ושמעתי קול יוצא מתוך הארון מבין בדי עצי החיים. הורדתי את ראשי והשפלתי את עיני כי יראתי מלהביט אל ארון הקודש. הבטתי במחזורי וראיתי שאותיות הקול היוצא מבין בדי עצי החיים נחקקות והולכות במחזורי. והאותיות אותיות מצוות השם, כסדר שיסד רבינו שלמה בן גבירול נוחו נפש. והאיש אשר ראיתי בראשונה בין ספרי התורה עומד עלי תוארו כתואר מלך.⁴⁴

עגנון, החוצה בתודעתו את גבולות הזמן והמקום, מתאר את שנגלה לו ('כמראה דמות איש') בלשון המרמזת לספר יחזקאל א כו ('דמות כמראה אדם') ומשוחח עם המשורר המיוסר שלמה אבן גבירול על חג השבועות ועל חורבן עירו, על הזיכרון ועל השכחה. הוא מבקש שיזכור את כל אשר כילתה אש האויב ויעשה לו סימן בשמים, שכן כנגד מוראות מעשיהם של בני האדם והכיליון והנשייה הכרוכים בהם, שאותם מתאר המספר בתמצות מצמרר – כל שנותר הוא להותיר סימן בשמים, בנצח, בשירה, בפיוט, בסיפור ובזיכרון. הזיכרון הגלום בסימן הכתוב הוא היוצר את המטמורפוזה מהכיליון אל הנצח, מהנשייה אל העדות הכתובה המעניקה חיי עולם לכל אשר אבד. הסיפור או השיר, הם המחוללים את התמורה שבה הופך האבוד והכלה בארץ [לתה – שכחה ביוונית] לקיים קיום נצחי בשמים [אלתיאה, ביוונית, אמת נצחית, שמשמעה לא לשכוח], והופך את המוות לאלמוות ולברית עולם:

אמר רבינו שלמה, אעשה לי סימן כדי שלא אשכח את שם עירך... נשמע שוב קול כקול חרוז... ואמר, ברוכה מערים את בוטשאטש העיר, וכך היה חרוז והולך בכל שבע אותיות שם עירי בשירה שקולה וחרוזים נאמנים. נשמטה נפשי ממני ושכחתי את שם השורות משירת העיר.⁴⁵

סמרה שערת בשרי ונמס לבי ונתבטלתי ממציאיותי והייתי כאילו איני. ואילולי זכר השיר הייתי ככל בני עירי אשר אבדו ואשר מתו... אך מחמת גבורת השיר נשמטה נפשי ממני... ואם אני איני זוכר את דברי השיר כי נשמטה נפשי מחמת גבורת השיר, השיר מתנגן בשמי מעלה בשירי משוררי הקודש אשר יאהב השם.⁴⁶

* * *

בדפים האחרונים של הסיפור 'עד עולם', החותם כאמור את הקובץ בעל השם הטעון 'האש והעצים', סיפור שהיה במקורו פרק הסיום של הרומן הגדול 'שירה', העוסק בין השאר באנשי האוניברסיטה העברית, מלומדיה וחוקריה, מזכיר עגנון את הסופרים והמלומדים שכתבו במהלך הדורות, שהעלו מתהום הנשייה את אשר היה חרות על הלוחות, שגילו צפונות ופענחו

43 'הסימן', 1944.

44 'הסימן', 1974, עמ' שח.

45 'הסימן', 1944. ראו אליאור, תש"ע.

46 'הסימן', 1974, עמ' שיא-שיב. ראו אליאור, תש"ע.

רמזים, זכרו נשכחות וגילו נסתרות, שהעמיקו בכתובים ושהאירו בהם 'דברים חדשים עתיקים'.
אולי מקצת אותם דברים שעליהם דיבר עגנון בלשון המגלה טפח ומכסה טפחיים יעלו גם
ברוחם של קוראי מחקריו פורצי הדרך של חוקר המיתוס הקבלי, יהודה ליבס, בעל היובל:

כמה גדולים מעשי סופרים, שאפילו חרב חדה מונחת על צווארם אינם מניחים את
עבודתם ונוטלים מדמם וכותבים בכתב נפשם ממה שראו עיניהם ... ברית כרותה
לחכמה שאינה מניחה מחכמיה והם אינם מניחים ממנה ... היה יושב ומגלה צפונות
שהיו מכוסים מכל חכמי הדורות, עד שבא הוא וגילה אותם. ולפי שהדברים מרובים
והחכמה ארוכה ויש בה הרבה לחקור ולדרוש ולהבין, לא הניח את עבודתו ולא זו
ממקומו וישב שם עד עולם.⁴⁷